

Z İ Y A G Ö K A L P

İsmayıl Hakki Baltacıoğlu

Ziya Gökalp sosyoloji biliminin kurucusu olan Emile Durkheim'dan sonra yetişen en büyük sosyologlardan biridir. Sosyolojinin biyo-psikolojiye karşı tam özgürlüğünü sağlamak için sonuna kadar çalışmıştır. En büyük başarısını sosyoloji metodolojisinde göstermiştir. Gökalp'in değerine göre bilim dünyasınca tanınmış olmaması yazılarını hep türkçe yazmasından, bir de ün salmak için yabattılmış olmamasından. Son derece kapalı, sıkılgan, çekingen bir insandı.

Sag iken anlaşılmadı. Öldükten sonra da unutuldu denemez. Ancak, yine de tam, dosdoğru anlaşılmadı. Sag iken onu milliyetin peygamberi, milliyet feylesofu, milliyet devrimcisi tanıyanlar oldu. Gerçekten Gökalp milliyetin eşsiz bir sosyoloğu idi. Bukadarı da acının sonsuzlaşması için yetici idi.

Kollektif düşünce dediğimiz kamu düşüncesi ölçü nedir bilmez, insanı ya tanrılaştırır, ya da şeytanlaştırır. Batırır da, çıkarır da. Soyut tipler üzerinde düşünür, somut nedir bilmez. İyilikde de, kötülükde de absolu'yü, saltığı arar. Onun için adamı olduğu gibi düşünemez, kafasının aldığı gibi düşünür. Kamu düşüncesi bilim düşüncesi değildir.

Olduğu gibi Ziya Gökalp öldürdüklarından oldukça ayrı bir insandır. Kamu onu büyük inancın adamı olarak tanırdı. Oysaki o her bilim adamı gibi hem inanan hem de işkillenen insandı. O en yüksek insanlık duygularına gönül verir, hem de tutkularından kendini kurtaramazdı. Niçin? Çünkü o da insandı, bütün insanlar gibiydi.

1908 Meşrutiyet inkılâbından beri bir türlü içinden çıkılamayan bir teceddüt, yenileşme sorunu vardı. Bu sorun köklerini Tanzimat'tan önceye kadar batırıyordu. Hele konuya tarihçi gözüyle bakılınca Fatih, Beyazıt II devirlerine kadar uzanmak gerekiyordu. Tanzimat, Şinasi, Namık Kemal, Abdullah Cevdet, hep bu yolun yüksek tepeleri idi. Gökalp ise bu yolun en son, en aydınlık tepesi idi.

Gökalp'in Türk fikir tarihindeki rolü Bacon'un, Descartes'in insan düşüncesi tarihindeki rolüne benzer. Onlar nasıl Ortaçağ artığı olan prénotion'ları, öndün düşünceleri atıp Yeni çağın tarlasını temizledilerse Gökalp de medrese artığı olan öndün düşünceleri atıp Türkiye'de sosyal bilimlerin tohumlarını atmaya yarar bir düşünce tarlası meydana getirmiştir. Türk düşüncesini Mektebi Tıbbiye'nin maddeciliginden,

Buchner'den, Nietzsche'den, Felix'le Dante'den, Gustave le Bon'dan sızıp gelen tekcilik akımlarından kurtaran, yalın, soyuk, matematikçi akıl yerine kamulluk aklını koyan, böylelikle Türk toplum düşüncesini kulluktan, kölelikten kurtaran odur. Türk milletinin orijinalligini, kişiliginin tarih belgeleriyle belirten yine odur.

Ziya Gökalp'ın bilim bakımından yurduna yaptığı hizmet nedir sorusuna doğru olarak karşılık verebilmek için ondan önce Türkiye'de bilim anlayışının ne olduğunu hatırlamalıyız. Tanzimat'tan bu yana, Abdülhamit II devrinde bilim anlayışı Mühendishane'nin, Mektebi Tıbbiye'nin anlayışından daha ileri gitmiyordu. Bu okullar kendilerine düşen bilim, teknik görevlerini yapıyorlar, ancak bu konuların metodolojisi ile hiç uğraşmıyorlardı. Hele toplum konusundaki çalışmalar Montesquieu'nün tarih felsefesinden, Gustave le Bon'un ideolojisinden pek ileri gitmiyordu. İşte tam bu kuraklık, kısırlık devrinde Gökalp'ın ^{bilim} metot anlayışı gökten inen rahmet gibi imdada yetişti. Gökalp İstanbul Darülfünunundaki içtimaiyat dersleriyle, dergilerdeki, gazetelerdeki makaleleri ile, ufak broşürleri ile yurduna pozitif bir bilim anlayışı getirdi. Hem de zamanına göre açık, kesin, sıkımayan, usandırmıyan bir dille bunları yaydıkça yaydı. Gökalp'ın kafalarda yaptığı bilim anlayışı devriminin en çikintılı noktaları şunlardır:

Bilimin görevi tabiattaki olayları kendinden bir şey katmıyarak, olduğu gibi, objektif, nesnel olarak incelemektir.

Her bilimin ayrı, kendine özgü, başka bilimlerin konularına karışmayan bir konusu vardır.

Bilim konuları başlıca üç bölüme ayrılır: Fiziko-şimi, biyoloji, sosyoloji. Bu konular birbirinden apayrı tabiatta olan gerçeklerdir.

Bilimin görevi konusu olan gerçekleri tanımlamak, sonra bunları temelli karakterlerine göre bölümlenmek, sonra da bu gerçeklerin kanunlarını bulmaktır.

Sosyal olgular ne fiziko-şimi ne de biyoloji kanunları ile açıklanamazlar. Toplumu yöneten ayrı kanunlar vardır.

Milliyet ark birliği değildir. Kültür birliğidir. Kültürü bir olanlar bir millettendir. Kültürü ayrı olanlar ayrı millettendir.

Emile Durkheim gibi Gökalp da toplumda iki türlü gerçek buluyor: hars ile medeniyet. Hars dediği bizim şimdi kültür dediğimizdir. Medeniyet de civilisation'un karşılığıdır. Gökalp'a göre hars bir milletin malıdır, bir millete göredir, milletten millete değişir. ^{Din} ahlâk, adab kuraları, güzel sanat anlayışı, efsaneler, masallar, atasözleri, halk oyunları, yemekler gibi değer konularıdır. Milletleri ayrı millet yapan bu gibi orijinal değerlerdir. Kültür milletin özü demektir.

Medeniyete gelince, bu toplumun değer yargıları ile, kamul duyuncu ile iliştisi olmıyan, ekonomi, tarım, tecim, endüstri, bilim, fen, me- tot gibi objektif, nesnel, akılla, mantıkla ilintili olan gerçek yargıla- rıdır. Medeniyet yalnız bir millete özgü değildir. Milletten millete, ka- vinden kavime geçebilir. Medeniyetin değer yargıları ile, milli duyuncu- larla hiç bir ilişkisi, ilintisi yoktur. Medeniyet toplumlararası bir varlıktır. Sözün kısası, medeniyet teknik işidir. Onun için güzel sanat- ların varlığı bir kültür varlığı olmakla birlikte tekniği bir medeniyet varlığıdır. Kültür ile medeniyet arasında yalnız doğaları bakımından de- ğil doğuşları bakımından da ayrılık vardır. Kültür kendiliğinden doğar. Onun doğumu bilinçsiz olur. Medeniyete gelince, onun doğuşu bunun büs- bütün tersidir. Medeniyet akılla, mantıkla araştırılarak bulunur, yapı- lır. Birincisi kültür doğma, medeniyet yapmadır.

Gökalp'a göre hars millidir, medeniyet beynelmileeldir. Gökalp'ın sosyolojisine göre milletlerin yaşayımında üç yönelge vardır: "Millet, ümmet, medeniyet". Bu üç yönelge şeniyet, gerçektir. Gökalp'a göre Türk- ler millet olarak ahlâkta, zevkte türklüğe, medeniyette Avrupa'ya, din- de islâm ümmetine yönelmelidirler.

Gökalp "Millet Nedir" başlığı altında yazdığı çok olgun bir yazı- da önce ırk, kavim, ümmet, halk, devlet terimlerini kesin olarak biribi- rinden ayırıyor. Irk biyolojik bir terimdir. Anatomik tipleri anlatır. Kavim ethnie karşılığıdır. Kavim dilde ortak olan insan topluluğu demek- tir. Ümmet église karşılığıdır. Milletler arası bir dinitaşıyan millet- lerin topudur. En olgun kavimler bir kavim dini, bir kavim devleti, bir kavim medeniyeti olanlardır. Bir kavmin kişiliğini yitirmesi bu üç etke- nin baskısıyla olur. Bunlar arasında dilin yitirilmesi kavim kişiliğinin yok olmağa başladığını gösteren bir belgedir. Bir kavmin millet oluşuna gelmesi de kendi diline kavuşması ile anlaşılır. Çünkü millet demek üm- met dini ile ümmet medeniyetinin etkilerinden kurtularak kendi kişiliği- ne kavuşan bir toplum demektir. Bu kavuşma işi de kendi diline kavuşma ile başlar. Milli dilin doğması saltanatların, ümmet dininin çözülmesiy-

Medeniyete gelince, bu toplumun değer yargıları ile, kamul duyuncu ile iligtisi olmıyan, ekonomi, tarım, tecim, endüstri, bilim, fen, me- tot gibi objektif, nesnel, akılla, mantıkla ilintili olan gerçek yargıla- rıdır. Medeniyet yalnız bir millete özgü değildir. Milletten millete, ka- vimden kavime geçebilir. Medeniyetin değer yargıları ile, milli duyunç- larla hiç bir ilişkisi, ilintisi yoktur. Medeniyet toplumlararası bir varlıktır. Sözün kısası, medeniyet teknik işidir. Onun için güzel sanat- ların varlığı bir kültür varlığı olmakla birlikte tekniği bir medeniyet varlığıdır. Kültür ile medeniyet arasında yalnız doğaları bakımından de- ğil doğuşları bakımından da ayrılık vardır. Kültür kendiğinden doğar. Onun doğumu bilinçsiz olur. Medeniyete gelince, onun doğuşu bunun büs- bütün tersidir. Medeniyet akılla, mantıkla araştırılarak bulunur, yapı- lır. Birincisi kültür doğma, medeniyet yapmadır.

Gökalp'a göre hars millidir, medeniyet beynelmileldir. Gökalp'ın sosyolojisine göre milletlerin yaşayımında üç yönelge vardır: "Millet, ümmet, medeniyet". Bu üç yönelge şeniyet, gerçektir. Gökalp'a göre Türk- ler millet olarak ahlâkta, zevkte türklüğe, medeniyette Avrupa'ya, din- de islâm ümmetine yönelmelidirler.

Gökalp "Millet Nedir" başlığı altında yazdığı çok olgun bir yazı- da önce ırk, kavim, ümmet, halk, devlet terimlerini kesin olarak biribi- rinden ayırıyor. Irk biyolojik bir terimdir. Anatomik tipleri anlatır. Kavim ethnie karşılığıdır. Kavim dilde ortak olan insan topluluğu demek- tir. Ümmet église karşılığıdır. Milletler arası bir dini taşıyan millet- lerin topudur. En olgun kavimler bir kavim dini, bir kavim devleti, bir kavim medeniyeti olanlardır. Bir kavmin kişiliğini yitirmesi bu üç etke- nin baskısıyla olur. Bunlar arasında dilin yitirilmesi kavim kişiliğinin yok olmağa başladığını gösteren bir belgedir. Bir kavmin millet oluşuna gelmesi de kendi diline kavuşması ile anlaşılır. Çünkü millet demek üm- met dini ile ümmet medeniyetinin etkilerinden kurtularak kendi kişiliği- ne kavuşan bir toplum demektir. Bu kavuşma işi de kendi diline kavuşma ile başlar. Milli dilin doğması saltanatların, ümmet dininin çözülmesiy-

le başlar. Reforma ümmet dininin çözülmesi demektir. Milli dilin canlanması da reforma ile başlamıştır. Milletler ümmet dinine, ümmet devletine, ümmet medeniyetine girerek milli kişiliğini kaybediyorlar. Sonra da bu üç varlıktan kurtularak kendi milli varlıklarına kavuşuyorlar.

Gökalp'ın bilimde getirdiği anlayış yeniliklerini özetledikten sonra onun tenkit edilebilecek bir kaç anlayışı üzerinde de durmak isterim. Benim amacım büyük bilim adamının, yakın dostumun yanıltılarını göstererek onun değerini eksiltmek değil, Türk bilim anlayışına bu denli yararlığı görülen bu büyük adamdan sonra bize düşen bilim ödevlerini aydınlatmaktır.

Gökalp milliyet gerçeğini tanıyor, hem de tanıtıyor. Bu gerçeğin etnik, biyolojik bir gerçek olmadığını, geniş anlamıyla ruh, tin gerçeği olduğunu da belirtiyor. Milliyet gerçeğini tanımlamaya gelince ona önce "din birliği, dil birliği" diyor. Sonra ~~sa~~ bu tanımlamadan vaz geçiyor, "kültür birliği" diyor. Gökalp'ın kültürden ne anladığını biliyoruz. Onca kültür milletini, daha geniş söyliyelim, toplum denilen ruh varlığının duyuncunda yaşayan değer yargılarıdır. Gökalp'ın bu kültür sözünden anladığı dil, ahlâk, sanat gibi değerlerdir. Şimdi gerçeğin kendisine, tabiatla olmakta olana bakalım, millet birliği kültür birliği midir, değil midir? Eğer milliyet bir kültür birliği ise, nasıl bir kültür birliğidir? Ruslarla Polonyalılar aynı kültürden olmakla birlikte ayrı milliyettendirler. İngilizlerle Amerikalılar da öyledir. Buna karşı ayrı kültürden, hatta ayrı ırktan olmakla birlikte aynı milletten olan toplumlar da vardır. Fransızlarla İsviçreliler, Belçikalılar gibi. Türkler arasında da ayrı dinden olan Karaim Türkleri, Gagavuz Türkleri, Yakut Türkleri, Hatay Türkleri gibi. Şimdi bu ayırıcı kültür ile birleştirici kültürün görev başkalığı nereden geliyor? Bence kültürün iki türüsü olur. Sosyal tipten sosyal tipe değişen kültür, sosyal tipten sosyal tipe değişmeyen kültür. Bu ikinciye kültür demeyip "gelenek" (tradition) diyorum. Gelenekler kültürün en köklü, en tenelli olan soyudur. Bitkilerdeki gövde biçimi, fıkralı hayvanlardaki

Birinci Cihan Harbinde Kâtibi Umumisi bulunduğum Milli Talim ve Terbiye Cemiyetinde Gökalp'la konuşuyorduk. Rahmetli Nüzhet Sabit de orada bulunuyordu. Gökalp'ı igneleyip duruyordu. Nihayet onun İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinde çalışmasını tenkit etti. Gökalp da şunu dedi:

— Ben politikaya politikacıların fenalıklarını tahdit için girdim.

Gökalp'ın doğru söylediğinin bir belgesi şudur. O devirde İstanbul Üniversitesine Maarif Nezareti yönünden, ne doğrudan doğruya ne de dolayısıyla hiçbir müdahale yapılmamıştır. Bu üniversite İttihat ve Terakki devrinde bilim muhtariyetini kayıtsız, şartsız olarak kullanmıştır. Bu durumu sağlamakta Merkezi Umumi üyesi olan Gökalp'ın rolü büyük oldu.

Gökalp tartışırken son derece sakınır, büyük bir genlik, genişlik gösterirdi. Onun bir konu üzerinde tartıştığı, çektiği insanla kavga ettiği görülmemiştir. Birinci Cihan Harbinde benim Kâtibi Umumisi bulunduğum Milli Talim ve Terbiye Cemiyetinin Binbirdirekteki merkezinde Mehmet Emin Krişirgil yönünden verilen terbiyei diniye konulu konferansın tartışması yapılıyordu. Dinleyiciler arasında Gökalp'ın bu konferans dolayısıyla ileri sürdüğü lâiklik düşüncelerine dayanamıyanlar vardı. Bunlar arasında gazeteci Ali Şükrü kendisine şiddetle hücum etti. Hemen bir kavga çıkmak üzere idi. Araya girdim:

— Fikre, içtihada saygı göstermek vazifenizdir, dedim. Kısaca, biraz daha konuştum. Yatışır gibi oldular. Gökalp kürsüye geldi. Şu sözleri söyledi:

— Bu heyecan pek tabiidir. Tabii görmeliyiz. Çünkü bu heyecan din gibi maşari vicdanın en mukaddes bir hissinden nebean ediyor.

Bu sözlerden sonra ortalık büsbütün yatışmıştı. Tartışma hiç aksamadan sonuna kadar sürüp gitmişti.

Sürgünden yeni gelmişti. Ankara'da Belediye Bahçesi'nde her gün buluşurduk. Bir gün kendisine sordum:

— Malta'ya sürülünce meyvus olmadınız mı?

Gökalp bana şunu dedi:

Emel baska, nefkûre baska.

Boğaziçi Üniversitesi

Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi

Kişisel Arşivlerde İstanbul'da Bilim, Kültür ve Eğitim Tanhisi

Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu Koleksiyonu

BLTWRT0100701